
HUMANIŠKUMO UGDYMO TENDENCIJOS LIETUVOS PEDAGOGIKOJE (XIX a. PABAIGA–XX a. VIDURYS)

Rima Bakutytė

Šiaulių pedagoginis universitetas

Nagrinėjant humaniškumo ugdymo klausimus, būtina pažvelgti į dorinės minties raidą. Čia sąlygiškai, atsižvelgiant į socialinius, politinius bei kultūrinius ypatumus, veikusius tyrinėjimų pobūdį, galima būtų išskirti kelis etapus. Pirmąjį, kuris trunka nuo XVI iki XIX amžiaus pabaigos reikėtų apibūdinti kaip krikščioniškojo humaniškumo propagavimo tarpsnį. Antrame etape (nuo XIX a. pabaigos iki XX a. vidurio) formuojamas teorinis dorinio ugdymo, humaniškumo modelis. Trečiasis pasižymi empiriniais tyrinėjimais visoje dorinio ugdymo, o kartu ir humaniškumo sferoje bei tolesniais teoriniais ieškojimais.

Siekiant geriau suprasti humaniškumo ugdymo teorinius pagrindus, pravartu plačiau aptarti būtent antrojo etapo formuojamą humaniškumo sampratą: aptarti šio laikotarpio tyrinėjimų bendruosius ypatumus, išsiaiškinti pedagogų požiūrį į žmoniškumo (tuo metu vartojama kaip tik ši sąvoka) turinį, vietą bei svarbą, išryškinti kai kuriuos principus, veiksnius, priemones bei metodus, kurie galėtų būti reikšmingi ir šiandien.

Humaniško siekis šio laikotarpio spaudoje gana aiškiai išsakomas. Visų pirma įvairių pamokymų forma, kaip ir prieš tai buvusiame etape, išsakomos mintys apie žmonių tarpusavio santykius elementoriuose, grožinės literatūros knygelėse, kalendoriuose. Tačiau tuo jau neapsiribojama. Būtent šiuo laikotarpiu pasirodo ir pirmieji moksliniai teoriniai darbai, kuriuose jaučiamas Vakarų Europos bei Rusijos pedagogų (J. A. Komenskio, F. V. Fiorsterio, O. Dekrolio, R. Štainerio, H. Gaudigo, L. Tolstojaus, N. Pirogovo ir kt.), filosofų (G. Hėgelio, J. G. Fichtės, P. Natorpo, V. Solovjovo, E. Durkheimo ir kt.) idėjų įtaka. Tačiau ne visuose šaltiniuose humaniško ugdymo klausimai išryškunami. Daugeliu atvejų juos galima įžvelgti pateikiamoje dorinio ugdymo sampratoje.

Svarbu ir tai, kad tuo metu labai skiriasi tiek viso dorinio ugdymo, tiek humaniško problemų nagrinėjimo lygmuo. A. Maceina, J. Vabalas-Gudai-

tis, S. Šalkauskis aptariamus klausimus nagrinėja jau moksliniu teoriniu lygmeniu, o daugelis kitų pedagogų savo dėmesį sutelkia tik į praktinių patarimų mokytojui pateikimą.

Humaniškumo samprata dar labiau, lyginant su ankstesniu laikotarpiu, praturtinama tautinėmis idėjomis. Ypač akcentuojama sąsaja su protiniu, fiziniu, estetiniu bei religiniu ugdymu.

Humaniškumo turinį įvairūs pedagogai nusako skirtingai. Todėl būtina aptarti kai kurių autorių požiūrius plačiau.

Vienas pirmųjų Lietuvos pedagogikoje juos specialiai aptarti imasi Vydūnas. Jo teigimu, dora, būdama glaudžiai susijusi su kitais kultūros elementais (mokslu, menu), yra žmoniškumo apraiška, žmogiškosios kultūros šerdis, įtvirtinanti asmenybėje harmoniją. Neturėdama sudaiktintos veikimo sferos, dora pati tarsi neveikia, atlieka tik reguliacinę kitų žmogaus galių pasireiškimo funkciją, sudvasina ir sutaurina pažmoniškumą (kūniškumą, gyvybiškumą, gyvūniškumą ir protą), o karštu – visą žmogaus elgesį. Taigi žmoniškumas traktuojamas kaip vienas svarbiausių asmenybės bruožų. O jo stiprumas, Vydūno nuomone, priklauso nuo to, kiek dora iškyla virš kitų žmogaus galių. Taip prieinama prie išvados, kad apie žmogaus dorą galima kalbėti tik tiek, kiek jo asmenybė yra nušviesta žmoniškumo „spinduliais“, t. y., kiek žmoguje įsitvirtinusios tokios apraiškos kaip tiesa, malonumas, tvirtumas, gražumas, išmintis, meilė, teisingumas, kantra, skaistumas, taurumas, didingumas, garbingumas ir kt. Būtent taip yra nusakomas žmoniškumo turinys.

Tolesnei humaniškumo ugdymo minties plėtotei reikšmingas yra S. Šalkauskio dorinimo mokslas. Autorius vienas pirmųjų Lietuvoje formuluoja dorinio auklėjimo tikslus bei uždavinius. Pastarieji grindžiami tvardymosi, skais-tumo, atsakingumo, draugiškumo, paslankumo pagelbėti kitiems, susivaldy-mo, sugebėjimo išklaudyti bei suprasti kitus, punktualumo, žodžio laikymosi, pagarbos, pasiaukojimo, neapykantos prievartai, teisingumo, taupumo, sąži-ningumo vertybėmis. Taigi išryškėja netiesioginis požiūris į humaniškumą. A. Maceinos darbuose jaučiama humaniškumo samprata kaip tik ir remiasi S. Šalkauskio koncepcija. A. Maceina atskleidžia žmoniškumo ir tautiškumo ryšį. Be to, čia vartojama žmogiškumo sąvoka. Tačiau išryškinamos pozityvios žmogaus savybės. Vadinas, galima teigti, kad kalbama apie žmoniškumą. Žmo-niškumo ugdymas čia traktuojamas kaip tiesioginis tautinio auklėjimo tiks-las, o tautinės individualybės ugdymas – bendriausias uždavinys. Kaip tikras

gyvenimas negalimas be tautos, taip, A. Maceinos teigimu, žmoniškumas negalimas be tautinės individualybės. Manoma, kad pastarosios pradai kaip tik ir glūdi tautiniuose, patriotiniuose bei nacionaliniuose nusiteikimuose. Tuo remdamasis A. Maceina nurodo svarbiausius tautinio auklėjimo uždavinius: tautiškas auklėjimas ugdo tautines ypatybes, patriotinis – nustato individo santykį su jomis, o nacionalinis – pakelia tautą į aukštesnį lygį. Be to, čia ne tik atskleidžiamas tautos ir žmogaus gyvenimo ryšys. Pažymima, kad žmoniškumas taip yra susijęs su tautiškumu, kaip turinys ir forma. Žmoniškumas šiuo santykiu apibūdinamas kaip bendras turinys, neturintis formos, o tautiškumas – lytis be turinio. Taigi manoma, kad žmoniškumas užpildo tautišką lytį turiniu. Taigi išryškinama tautiškumo ir žmoniškumo ugdymo vienovės svarba brandinant pilnutinę asmenybę.

Humaniškumo siekimas gali būti numanomas ir J. Vabalo-Gudaičio dorinio idealo sampratoje. Jo teigimu, dorinis auklėjimas yra siejamas su veiklumo, teisingumo ir meilės vertybėmis. Veiklumo dorybė, J. Vabalo-Gudaičio nuomone, yra pradinė ir pati primityviausia, turinti daug bendra su gyvūnų instinktais. Tačiau iš jos kyla teisingumas, socialinė dorybė, kuria siekiama suderinti savo veiklą su skirtingų žmonių veiklos kryptimis, svarstant savo paties bei kitų žmonių pareigas ir teises. Ši vertybė, manoma, įsitvirtina išsivysčius sąmonei ir intelektui, išmokus kontroliuoti savo veiksmus, numatant pasekmes. Tačiau čia pat teigiama, kad vien tik teisingumas negali tobulai suderinti žmonių santykių. Todėl iškeliama meilė – aukščiausioji dorybė, nes tik meile grindžiamas veiklumas pirmiausia iškelia žmonijos interesus ir tuomet veikiama jau vardan ateities. Ateities meilė ir yra apibūdinama kaip aukščiausias asmenybės ugdymo tikslas ir dorinis idealas, nes čia reikia ne tik simpatijos ir užuojautos, bet ir pasiaukojimo.

J. Šliūpas mano, kad žmoniškumas turi būti ugdomas kartu su kitomis socialiai reikšmingomis savybėmis, t. y. altruizmu, darbštumu, pagarba kitam žmogui, tačiau plačiau tai neaptaria. Reikšmingi nagrinėjamu klausimu galėtų būti jo samprotavimai apie pareigą. Būtent pareigų vykdymas, J. Šliūpo nuomone, sušvelnina iš prigimties esamą egoizmą, puoselėja altruistinius jausmus. Labiausiai akcentuojamos dvi pareigos – būti teisingam ir mylėti artimą, kurios nusakomos vienu imperatyvu: „Nedaryk kitam tai, ko nenori, idant ir tav kits darytų, pastosi teisingu, o darydamas kitam tai, ko norėtum, idant ir tav kits darytų, mylėsi artimą“ (16, P. 37).

G. Petkevičaitės-Bitės žmoniškumo samprata taip pat atsiskleidžia iš pateikiamos pareigos sampratos. Pedagogė ypač akcentuoja žmogaus ir piliečio pareigą, kurią glaudžiai sieja su meile artimiems žmonėms, gimtajam kraštui, kitų tautų žmonėms, ir pagaliau – visai žmonijai. Svarbu tai, kad G. Petkevičaitės-Bitės dėmesio centre yra vadinamoji „veikli meilė“, pasireiškianti konkrečia pagalba, besiremianti pagarba žmogui.

M. Pečkauskaitė dar labiau sukonkretina artimo meilės turinį. Ji teigė, kad ši meilė labiausiai pasireiškia atlaidumu, gailesčiu, užuojauta.

Kaip ir ankstesniuose etapu, taip ir šiuo nėra formuluojami dorinio ugdymo principai. Tačiau vertinant iš nūdienos pozicijų galime rasti ryškų jų atspindį.

To meto pedagogų darbuose nesunkiai išvelgiamas reikalavimas laikytis kryptingumo principo. Pabrėžiama, kad būtina vengti stichiškos atsitiktinių veiksmų sekos. Konkretus pavyzdys galėtų būti M. Pečkauskaitės organizuojamos dorinio auklėjimo pamokos, kuriose planingai, nuosekliai būdavo aptariami savitvartos, saviuoklos bei kitos problemos. Ypač tikslų kėlimo būtinybę akcentuoja K. Raičinskis: „Pedagoginis darbas be aiškaus ugdomojo tikslo – tai kelionė be paskirties“ (13, p. 30). Be to, čia pažymima, kad klaidinga kelti mokiniams tolimus, bendrus, neaktualesius tikslus. Jo įsitikinimu, „tikslai turi augti su sąmonės brandimu“ (13, 32). Atkreipiamas dėmesys į tai, kad auklėtojo tikslai neturėtų būti primetami mokiniui, nes tai slopina iniciatyvą bei savigarbą. Todėl siūloma veikti taip, kad auklėtinis manytų, jog šie tikslai yra formuluojami vaiko sąmonėje. Nurodoma, kad keliami tikslai turi atitikti vaiko galimybes, o jų pasiekimas būtų lydimas sėkmės džiaugsmo išgyvenimo.

Ryški tendencija ir sieti auklėjamąjį darbą su vaiko gyvenamąja aplinka, remtis konkrečia vaikų patirtimi. Ypač pažymima, kad dorinis vaiko tapsmas, jo žmoniškumo skleidimasis turi būti siejamas su tautos gyvenimu, jos praeitimi ir dabartimi.

Daug dėmesio to meto pedagogų darbuose skiriama ir humaniškų mokytojų ir mokinių santykių įgyvendinimo principui. Čia vieningai pažymima, kad mokytojui tenka visa atsakomybė už tarpusavio santykių sėkmes ir nesėkmes. Todėl siūloma vengti familiarumo, laikytis mandagumo, sudaryti bendravimui tinkamą psichologinį klimatą ir reikiamas sąlygas vykdyti reikalavimus. Ypač akcentuojama, kad mokymo ir auklėjimo eigoje turi būti sudaromos sąlygos teigiamiems emociniams išgyvenimams, pašalinama įtampa, afektai.

Reikšmingi taip pat G. Petkevičaitės-Bitės pastebėjimai, kuriuose pažymima, kad mokytojo nuotaikų kaita turi reikšmės vaiko dvasinei būsenai, jo gerai nuotaikai ir netgi sveikatai, geriems santykiams su aplinkiniais. Daugelis autorių pastebi, kad mokytojo ir mokinių santykiai teigiama linkme klostosi tada, kai mokytojas pats pasižymi aukšta dorovine kultūra, auklėjamajame darbe reikalauja to, ko pats turi bent mažą dalį.

A. Šerkšnas, S. Šalkauskis daug dėmesio skiria mokinių tarpusavio santykiams. Jų nuomone, auklėtojo pareiga yra aiškinti mokiniams, kas yra tikrasis draugiškumas, tačiau nenaudoti čia jokios prievartos.

Samprotavimuose apie mokytojo vadovavimą mokinių bendruomenei išryškėja demokratiškumo principo reikalavimas. Manoma, kad geriausiai vadovaujant būtų laikytis aukso vidurio – vengti per didelio nuolaidumo, bet nebūti ir pernelyg griežtam. Reikšmingi čia yra konkrečios patirties aprašymas bei siūlymas įvesti mokinių savivaldybę. Pažymima, kad mokinių savivaldybės idėjos įgyvendinimas padidina kiekvieno nario aktyvumą ir atsakomybę už savo elgesį, skatina kritiškai mąstyti, toleruoti kitų nuomonę ir ginti savą.

Šio laiko pedagogai teigė, kad tikėjimas žmogumi yra mokytojų ir mokinių santykių pagrindas. Pažymima, kad niekada negali būti smerkiamas už blogus poelgius pats vaikas, tik atskiras jo poelgis gali būti įvertinamas kaip geras ar negeras, nes kiekvienas žmogus pasižymi bent keliomis pozityviomis savybėmis. Taigi manom, kad auklėtojo pagrindinis uždavinys ir yra pažadinti, atskleisti geruosius vaiko pradus ir jais remiantis kantriai ir nuosekliai užgožti bloguosius. Kaip pažymi A. Šerkšnas, nereikia stengtis kažko išrauti ar sunaikinti, tačiau būtina neigiamą nusiteikimą „nususinti, išdžiovinti, o šaknims leisti supūti“ (15, 139). Kitaip tariant, siūloma neigiamą savybę asimiliuoti teigiamu nusiteikimu.

Išryškinamas puoselėjant dorą vaiko pažinimo ir supratimo būtinumo principas. Šis pažinimas yra suprantamas kaip vaiko įgimtų savybių bei gyvenimo eigoje susiformavusių bruožų atskleidimas, puoselėjimas. Siūloma atsižvelgti į lyčių skirtumus. Čia išryškėja keletas nuomonių. S. Šalkauskis teigia, kad bendras lyčių auklėjimas yra būtinas ir galimas tik jaunesniam mokykliniam amžiui, nes vėliau koedukcija vedanti prie vyriškumo ir moteriškumo dorybių slopinimo. Tuo tarpu K. Raičinskis, A. Šerkšnas teigia, kad bendras mergaičių ir berniukų auklėjimas ne tik nenustelbia moteriškumo bei vyriškumo, tačiau leidžia šiems pradams dar ryškiau pasireikšti.

Pažymima ir būtinybė atsižvelgti į auklėjamųjų amžiaus ypatumus. Štai S. Šalkauskis siūlo dorinį auklėjimą taip organizuoti: jaunesnio mokyklinio amžiaus (nuo 7 iki 14 metų) vaikams turėtų būti sudaromi įpročiai, mokoma mandagumo, o tik vėliau pradėti analizuoti gyvenimą doriniu aspektu, formuluoti konkrečius dorinius principus bei sisteminti juos pagal savarankiško veiklumo principą. Kartu daroma išvada: auklėjimu tik pradedamas dorinio ugdymo kelias, kuris tęsiasi visą gyvenimą ir apima tris ryškesnius tarpsnius: auklėjimą, auklėjimąsi, dorinį tobulinimąsi. Taiği išryškinamas dorinio auklėjimo baigimo principas.

To meto pedagoginiuose darbuose ryškiai atsispindi integracijos principas. Teigiama, kad asmenybė turi būti ugdoma kaip vientisa sistema, privalo būti ugdomos visos jos galios ir paisoma visų ugdymo atžvilgių, naudojami įvairūs metodai bei priemonės, siekiama vieningos auklėjamųjų veiksmų sąsajos. J. Laužikas vienas pirmųjų labiausiai apibrėžė integraciją. Jis parodė, kad gamybos, kultūros, švietimo susiskaidymas neatitinka žmogaus prigimties ir išskiria pagrindinius uždavinius, reikalaujančius apimti jaunąją kartą jos struktūrinėje prigimtyje ir ugdyti ją kaip pilnutinę visybę, jungti ugdymo veiksmus ir principus į tokią struktūringą ugdančią vienovę, organizuoti visą ugdymą tiek metodinės formos, tiek ir lobių turinio atžvilgiu į tokią pat struktūrą. Ši pateikta integracija, J. Laužiko nuomone, turi apimti švietimo vyksmą ir veiksmą.

Matyti ir auklėjimo veiksmingumo principo atspindys. Reikalaujama viename dorinio auklėjimo vyksme sudaryti reikšmingus motyvus, kaupti teigiamą praktinę patirtį, nuosekliai organizuoti auklėjamųjų poveikių seką.

Detaliai to meto literatūroje aptariami veiksniai, kurie labiausiai veikia dorinę asmenybės brandą. Tarp išorinių veiksmų pagrindinis vaidmuo tenka šeimai. Pažymima, kad būtent šeimoje per tradicijas, buitines kultūrą natūraliai formuojasi vaiko pagrindinės dorinės savybės. Tačiau kartu teigiama, kad šeima turi kur kas mažiau galimybių už tautą. Vieningai pripažįstama, kad nuo sėkmingo tėvų pašaukimo ugdant žmogų įvykdymo žymia dalimi priklauso auklėtinio laimė, visuomenės gerovė bei kultūra, dorinė tautos būklė. Kaip teigė A. Maceina, meilė ir tėviškas bei motiniškas instinktas neleidžia individui užsidaryti egoistiniame kiaute ir kartu pamiršti visa tai, kas yra sava. Čia rūpinamasi vienas kitu, tačiau kitaip nei svetimaisiais, kartu ugdomas savęs atsisakymo ir savųjų pajutimo jausmas, kuris vėliau perauga į atsisakymą savęs tėvynės labai ir savo tautos narių gerovei.

S. Šalkauskis ypač pabrėžia tėvo ir motinos solidarumo jausmo būtinybę auklėjamajame darbe: „Tėvas turi pasireikšti auklėjime vyriškumu, motina – moteriškumu“ (14, p. 285). Tačiau ypač pabrėžiamas motinos vaidmuo ir jos asmeninė atsakomybė, nes, kaip nurodo S. Šalkauskis, yra ypač glaudus fiziologinis, psichologinis bei dorinis ryšys tarp vaiko ir motinos, todėl ji sugeba pateikti daugiau meilės vaikui. Kartu ir įspėjama, kad būtent šioje meilėje glūdi didžiausias pavojus, kurio išvengti galima tik šią prigimties dovaną palenkus aukštesniesiems gyvenimo tikslams.

Pastebima, kad ne tik tėvai daro įtaką vaiko doriniam tobulėjimui, bet ir kiti šeimos nariai, draugai, giminės, tarnautojai ir pareigūnai ir t. t. J. Laužiko teigimu, jie darosi vis labiau reikalingi vaikui augant naujiems išpūdžiams įgyti.

Nesant galimybės ugdyti vaikų šeimoje, siūloma globoti ir auklėti juos specialiose įstaigose, bet ne šeimose. Kaip pastebi J. Geniušas, daugelis šeimų, įsivaikindamos be tėvų augančius vaikus, siekia savo egoistinių, materialinių tikslų, todėl jos negali daryti teigiamos dorinės įtakos augančiam vaikui.

Mokykla apibūdinama kaip paskirtinis ugdymo veiksnys, kuris rūpinasi ne tik mokomųjų gėrybių perteikimu, bet ir dorine asmenybės branda. Manoma, kad mokykla turi nuosekliai perimti šeimos vertybes ir jas toliau puoselėti. A. Maceina teigia: „Mokykla turi užpildyti šeimos darbo spragas“ (8, p. 132). Kartu akcentuojamas mokyklos ir šeimos bendradarbiavimo būtinumas, kuris padeda tėvams susidaryti teisingą nuomonę apie mokyklą, geriau orientuotis jos darbe, o svarbiausia, S. Šalkauskio nuomone, išvengiama tuo šeimoje mokyklos geros įtakos neutralizavimo ir, atvirkščiai, mokykloje – šeimos teigiamos įtakos slopinimo.

Aptariant mokyimo turinio galimybes doros, humaniškumo ugdymo, išryškėja skirtingi požiūriai. J. Šliūpas teigė, kad geriausiai tam tinka etikos pamokos. Daugelis kitų pedagogų ypač akcentavo religijos dėstymo svarbą, tačiau kartu pripažino, kad šią spragą gali užpildyti etikos kursas. Be to, manoma, kad dorinis ugdymas turi vykti kiekvienoje pamokoje. Labiausiai dorinės asmenybės tapsme akcentuojama gimtosios kalbos ir literatūros mokymo svarba. Neuzmiršamos ir kitos kalbos, kurios, kaip pastebi Vydūnas, teikia ypač daug galimybių suvokti savo tautos ir visos žmonijos problemas. Kartu pabrėžiama ir istorijos, kitų visuomenės mokslų, rankų darbų, menų dėstymo svarba.

Pripažįstama, kad daug galimybių dorinio ugdymo darbe turi paties mokytojo asmenybė, mokyklos vidus bei išorė.

Daugelis to meto pedagogų pažymi ir bažnyčios įtaką, kitų veiksmų teigiamo poveikio galimybes. Tačiau atkreipiamas dėmesys į tai, kad ne visada organizacijų, spaudos, radijo ir t. t. įtaka yra pozityvi. Tam, kad būtų išvengta neigiamo poveikio, J. Laužiko manymu, būtina laiduoti prigimtinių ir pakirtinių veiksmų konstruktyvų veikimą.

Iš vidinių veiksmų daugiausia dėmesio skiriama psichologiniams, tačiau aptariami ir biologiniai. Vydūnas, S. Šalkauskis pažymi, kad, siekiant žmoniškumo, doros išsiskleidimo, negalima nepaisyti kūno priežiūros, būtina nuolat didinti fizinį pajėgumą ir palenkti šį vyksmą aukštesniesiems gyvenimo tikslams. Todėl pateikiama daug praktinių patarimų vaiko sveikos gyvensenos, kūno grūdinimo, aprangos bei kitais klausimais. Kaip pastebi S. Šalkauskis, silpni ir nesveiki žmonės labiau priklauso nuo materialinių gyvenimo aplinkybių negu stiprūs, sveiki, o „kūno nenormalumas arba išsigimimas traukia žmones į dorinį ištvirtimą“ (12, p. 390).

Daugiausia dėmesio to meto pedagogai skiria dorinės sąmonės formavimui. Manoma, kad tai sudaro dorinio elgesio pagrindą. S. Šalkauskio teigimu, pojūčių dėka susiformavę vaizdiniai „gera prasme stumia žmogaus būtybę į dorovinį veikimą“ ir sudaro sąvokų formavimo pamatą. Pačias sąvokas raginama nuolat plėtoti aiškinant aplinkos daiktus bei reiškinius, stengiantis ištaisyti klaidingą nuomonę, lyginant, analizuojant. Tuo atkreipiamas dėmesys į žinių išsamumą, jų teisingumą. Tačiau kartu pažymima, kad neužtenka tik žinoti vieną ar kitą elgesio normą ar principą, bet būtina suprasti arba, kaip teigia Vydūnas, išmanyti, nes, kai nauja mintis neranda tokios minties, šalia kurios galėtų prisiglausti, tai ji išnyksta. Todėl atkreipiamas dėmesys, jog žinias būtina sisteminti, jungti, nuosekliai gilinti.

Formuojant dorinę sąmonę, pažymima dorinių vertybių išgyvenimų svarba. Tik jausmai „padaro žmogų žmogumi“, teigė M. Pečkauskaitė. Tačiau kartu ji nurodo, kad auklėjamajame darbe nepakanka neutralizuoti neigiamus jausmus (pavydą, godumą, pyktį), kurie neslopinami ilgai gali peraugti į neapykantą ar net žiaurumą, ir iškelia būtinybę puoselėti „geruosius jausmus“ (atladumą, gailėstį, užuojautą ir kt.). Jausmų amplitudėje M. Pečkauskaitė išskiria meilę, neapykantą, pagarbą, gėdą. Pastarąją ji apibūdina kaip specifinį jausmų reguliatorių. S. Šalkauskis pažymi, kad jausmai yra vieni iš stipriausių elgesio motyvų jaunesiojo amžiaus vaikams, ir nurodo būtinybę auklėjime geruosius jausmus jungti su pasitenkinimu, o bloguosius – su nepasi-

tenkinimu. Be to, teigiama, kad žemesniuosius jausmus būtina palenkti aukštesniesiems (intelektiniams, etiniams ar religiniams). „Toks palenkimas auklėjimo priemonėmis įvyksta tada, kai auklėtinis yra pratinamas gėrėtis aukštesniųjų jausmų kilnumu“ (12, p. 262).

A. Šerkšnas ypač daug dėmesio skyrė empatijai, kurią pavadino „dvasiniu kontaktu“. „Dvasinis kontaktas yra ne kas kita, kaip tik mokytojo įsijautimas į mokinį iš vienos pusės, ir sudarymas sąlygų mokiniui įsijausti į mokytoją iš kitos“ (15, p. 113). Čia A. Šerkšnas nurodo, kad be empatijos yra neįmanomas pozityvus auklėjamasis veikimas: „Kai mokytojas nesueina į dvasinį kontaktą su savo mokiniu, jis mokinio ne tik neturi sau, bet jis jį turi prieš save: mokinys jį laiko nieku ir nekreipia dėmesio ne tik į dirbtines jo priemones drausmei palaikyti, bet ir į dėstomąją medžiagą“ (15, p. 113).

To meto pedagogai nemažai dėmesio skyrė sąžinės problemai. J. Šliūpas, G. Petkevičaitė-Bitė teigė, kad sąžinė yra socialinis reiškinys, kuris glaudžiai siejasi su valia. Kiek kitaip sąžinę traktavo S. Šalkauskis, Vydūnas. Pastarasis teigė, kad sąžinė yra valios šviesa, išminties pagrindas ir siejo ją su dvasine žmogaus prigimtimi. Jo manymu, sąžinė parodo, kiek žmogus yra vertas vadintis žmogumi, o jos augimas siejamas su sąmonės, savimonės augimu. Pasak Vydūno, kuo daugiau žmogus sužino, tuo jo sąžinė tampa šviesesnė, kuo labiau plečiasi žmogaus savimonė, tuo mažiau darosi reikalinga „viešoji sąžinė“, t. y. sąžinė, šviečianti iš kitų žmonių, ir tuomet žmogus laisvėja, nes nebėra varžomas ir gali teikti gyvenimui visą žmoniškumą. S. Šalkauskis traktuoja sąžinę kaip proto fenomeną: „Sąžinės balsas yra ne kas kita, kaip proto balsas apie dorinio veikimo vertę, todėl jis gali būti pavadintas vertinamuoju sprendimu, t. y. sprendimu, kuriuo protas vertina dorinį veikimą“ (12, p. 226). Kartu pažymima, kad šis vertinimas turi privalomosios rišamosios ar saistomosios galios.

Ne mažiau svarbus pedagogams yra ir valios ugdymo būtinumas. M. Pečkauskaitės požiūriu, valia yra atsisakymas daryti tai, kas malonu, ir darymas tai, kas nėra malonu, bet būtina, savo noru, be jokios išorinės prievartos, nors ir sunkiai. Vydūnas valią apibūdina kaip įgimtą žmogaus savybę, kurią reikia savo paties pastangomis išvaduoti iš pažmoniškumo nelaisvės ir taip tapti „dyku“, visai sugebėti apreikšti savo žmogiškąją esmę. S. Šalkauskis valios lavinimą aptaria kaip centrinę dorinimo problemą, nes „asmenybės idealo įvykdymas galutinai pareina nuo valios tamprumo“ (14, p. 255). Jis išskiria šiuos formaluosius vaiko valios lavinimo tarpsnius: fiziologinį, psichologinį ir do-

rinį. Galutinis išlavintos valios rezultatas, jo teigimu, – pajėgumas apsispręsti protingu motyvu, atsispiriant fiziologiniams polinkiams ir psichologinei emocijai. O tam pasiekti pabrėžiama būtinybė pedagoginėje veikloje pereiti nuo-sekliai visus tris valios lavinimo tarpsnius nurodyta tvarka, nes atvirksčias būdas prieštarautų vaiko brendimo vyksmui ir virstų tik sausu moralizavimu.

P. Maldeikis pateikia valios ugdymo uždavinius. Šalia kitų (valios silpnumo taisymo bei valios tvirtumo ugdymo), čia keliamas geros valios ugdymo uždavinys, kuris suprantamas kaip susivaldymo ir dorybių ugdymo vienovė. Formuluojamos ir dvi glaudžiai tarpusavyje susijusios valios ugdymo kryptys: aktyvioji (sugebėjimas, nepaisant jokių kliūčių, veikti) ir pasyvioji (sugebėjimas susivaldyti). S. Šalkauskis ne tik detalai aptaria valios ugdymo eigą, bet ir nurodo, kad valia yra charakterio pamatas, atskleidžia charakterio ugdymo svarbą formuojant elgesio motyvus.

Raginama taip pat atsižvelgti ir į vaiko poreikius. Atkreipiamas dėmesys į biologinių poreikių patenkinimo būtinumą, pažymima tokių socialinių poreikių kaip švelnumo, meilės, globos patenkinimo svarba. K. Raičinskis akcentuoja savo esmės teigimo būtinumą. Iš čia, jo manymu, ir kyla žmogaus siekimas turėti taurų idealą. Be to, nurodoma būtinybė skatinti žmogaus savigarbą. Todėl siūloma: „Sėkmingoj pedagoginėj sistemoj turėtų būti išbraukta visa, kas šiokiu ar tokiu būdu pažeidžia auklėtinio, kaip žmogaus, garbę ir garbės pajautimą“ (13, p. 16). Pažymima ir būtinybė sudaryti sąlygas kiekvienam žmogui realizuoti savo esmę ir siekti savęs tobulinimo.

To meto pedagogai aptarė ir dorinio ugdymo priemonės, metodus. Paanalizuosime tuos, kurie labiausiai tiktų dabar. Dažniausiai pasitaikantis pavyzdys (tėvų, auklėtojų bei kitų žmonių), kartu formuluojami ir esminiai reikalavimai. S. Šalkauskio manymu, vienas svarbiausių yra tiesumas, t. y. elgimasis visose gyvenimo situacijose pagal dorinio elgesio principus. Teigiamų pavyzdžių demonstravimas dažniausiai yra siejamas su sakytiniais metodais. Štai S. Šalkauskis ragino mokytojus pateikti pavyzdžių iš šventųjų gyvenimo, išymių žmonių biografijų. Taigi akcentuojama pasakojimo, pamokymo svarba. Kaip teigia S. Šalkauskis, dorinis pasakojimas labiausiai tinka jaunesniojo amžiaus vaikams, o vyresniems siūloma pereiti prie svarstomųjų pasikalbėjimų. Doriniams pamokymams yra formuluojami reikalavimai. S. Šalkauskis juos skirsto į sistemingus ir atsitiktinius bei mano, kad sistemingi doriniai pamokymai galimi tik religijos pamokose, o atsitiktiniai turi būti doro-

mi pasitaikius tinkamai progai ir rinkamais būdais (žodžiu ar raštu, individualiai arba grupėje).

Pratinimą S. Šalkauskis, A. Maceina apibūdina kaip pamokymo ir įkvėpimo atbaigimą. Pažymima ir priežiūros svarba. Teigiama, kad ji turi būti natūrali, įglausta į auklėtojo bendravimą su auklėtiniu.

Skatinimo ir bausmių atžvilgiu vyravo nevienareikšmės nuomonės. G. Petkevičaitė-Bitė pati nenaudojo nei skatinimo, nei bausmių ir manė, kad bausmės nepadeda pasitaisyti, bet sužadina piktus vaiko polinkius ir neigiamas emocijas. M. Pečkauskaitė, K. Raičinskis teigė, kad auklėjamajame darbe tenka vaikus drausminti, pabarti ir bausti, tačiau tai daryti visada reikia išmintingai, saikingai, o pati bausmė (tyloji žodinė ar veikimo) turi būti teisinga ir pelnyta.

Daugelis to meto pedagogų griežtai pasisakė prieš fizinių bausmių panaudojimą. Štai J. Šliūpas teigė, kad fizinės bausmės, įvairūs grasinimai, prievarta slopina auklėjamųjų savarankiškumą, pasitikėjimą savo jėgomis, drąsa. J. Geniušas taip pat pažymi būtinybę apsaugoti vaiką nuo fizinių bausmių, nes baimė ir savisauga nuo nemalonumų priverčia vaiką meluoti, be to, tokios bausmės užmuša vaiko savigarbą, slopina žmoniškumą, aukštesnius jausmus.

S. Šalkauskio, K. Raičinskio teigimu, skatinimas turi didesnę auklėjamąją reikšmę negu bausmės. Todėl visame ugdymo procese reikalaujama daugiau naudoti pagyrimų, pritarimų, apdovanojimų, pasitikėjimo rodymo.

Visame doriniame vyksme patariama naudoti įvairias formas. Štai G. Petkevičaitė-Bitė pati organizavo bei kitus ragino rengti vaidinimus, choro repeticijas. S. Šalkauskis, A. Maceina pažymi pokalbių, spaudos aptarimo, kino filmų žiūrėjimo, radijo klausymosi reikšmę.

Apžvelgus humaniškumo ugdymo problematiką Lietuvos pedagogikoje nuo XIX a. pabaigos iki XX a. vidurio, galima daryti kai kurias išvadas.

Čia humaniškumas dažniausiai traktuojamas kaip viena svarbiausių asmenybės savybių.

Reikalavimas ugdyti humanišką žmogų atsispindi to meto rašytiniuose šaltiniuose: ne tik pateikiamuose praktiniuose patarimuose, bet ir pirmuosiuose teoriniuose darbuose (S. Šalkauskio, A. Maceinos, J. Vabalo-Gudaičio ir kt.).

Tačiau ne visuose pedagoginiuose veikaluose tiesiogiai nagrinėjami humaniškumo klausimai. Todėl daugeliu atvejų juos reikia įžvelgti pateikiamoje dorinio ugdymo sampratoje.

Humaniškumo turinį to meto pedagogai nusako skirtingai. Labiausiai akcentuojamos šios humaniškumo apraiškos: atsakingumas, užuojauta ir pagalba, rūpestis savimi ir kitais, sąžiningumas, teisingumas, pareiagingumas, draugiškumas. Jos glaudžiai siejamos su meile ir pagarba žmogui.

Nors šiuo laikotarpiu nėra formuluojami dorinio ugdymo, o kartu ir humaniškumo, principai, tačiau jau galima išvelgti kai kurių jų užuomazgų. Iš jų bene ryškiausios yra šios: kryptingumo, ryšio su gyvenimu, tautiškumo ir demokratiškumo, humaniškų santykių kūrimo, auklėtinio pažinimo ir supratimo būtinumo, taip pat ugdymo veiksmingumo, nuoseklumo, integracijos bei atbaigimo.

Detaliai stengiamasi apibūdinti išorinių veiksnių, o ypač šeimos ir mokyklos, ugdomąją įtaką doriniam asmenybės tapsmui. Iš vidinių veiksnių pažymimas biologinių veiksnių poveikis, tačiau ypač daug vietos skiriama psichologinių veiksnių įtakos analizei. Kartu aptariamos ir kai kurios dorinio ugdymo priemonės bei jų panaudojimo būdai.

Dorinis ugdymas, o kartu ir humaniškumo formavimas, glaudžiai siejamas su kitomis ugdymo sritimis (protiniu, fiziniu, religiniu, estetiniu). Visų šių klausimų pedagoginė interpretacija grindžiama Vakarų ir Rytų Europos pedagogų idėjomis, kuriomis siekta apibrėžti ir kurti vientiso bei visybiško ugdymo sistemą.

Summary

This article presents the tendencies of the education of humanity at the end of the XIX – the middle of the XX century. Attention is paid to the common peculiarities of the pedagogical research of this period. This clears up some authors' attitudes towards the content, place, and significance of humanity, tries to disclose some reflections of moral principles, and discusses the main factors, means and methods that could exist even today.

LITERATŪRA

1. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. Dorinės vertybės švietėjų akimis // Tėvynės šviesa, 1989. Gruodžio 18 d. Nr. 102.
2. Bukauskienė T. Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. Kaunas, 1988.
3. Edukologinis Vydūno palikimas. Vydūno 125-ųjų metų jubiliejinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1993 m. kovo 20 d. Sudarė L. Jovaiša.
4. Foersteris Fr. V. Jaunuomenės auklėjimas. Lietuviškai parašė M. Pečkauskaitė. Seinai, 1912.

5. Geniušas J. Rinktiniai pedagoginiai raštai. Vilnius, 1968. P. 50–54, 57–67, 74–91, 137–152, 188–195, 207–230.
6. Juozo Geniušo praktinė ir teorinė pedagoginė veikla. Parengė K. Pečkus. Vilnius, 1993.
7. Laužikas J. Švietimo integracijos pagrindai. Pedagoginiai raštai. Vilnius, 1993.
8. Maceina A. Tautinis auklėjimas. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1990.
9. Maldeikis P. Melas kaip pedagoginė problema. Kaunas, 1938.
10. Maldeikis P. Valia ir jos ugdymas. Kaunas, 1940.
11. Petkevičaitė-Bitė G. Raštai. T. 2. Vilnius, 1966.
12. Pranckietytė G. Jono Šliūpo filosofinė kūryba. Vilnius, 1993.
13. Raičinskis K. Sėkmingas vaiko ugdymas. Kaunas, 1938.
14. Šalkauskis S. Dorinimo mokslas. Rinktiniai raštai. Pedagoginės studijos. I knyga. Vilnius, 1992.
15. Šerkšnas A. Mokyklinė bendruomenė. Praktinės pedagogikos studijos. Kaunas, 1939.
16. Šliūpas J. Iszganymas vargdienio. Baltimorė, 1897.
17. Tījūnėlienė O. Pedagoginio bendravimo ir santykių problema Lietuvos pedagogų palikime. Vilnius, 1993.
18. Vabalas-Gudaitis J. Psichologijos ir pedagogikos straipsniai. Vilnius, 1983. P. 96–101, 155–158, 182–202.
19. Vydūnas. Apsišvietimas. Tilžė, 1909.
20. Vydūnas. Gyvenimo galių veikimas // Naujoji Romuva. 1934.
21. Vydūnas. Raštai. T. 1. Vilnius, 1990.
22. Žemaitis V. Jono Vabalas-Gudaičio etika // Etika ir humanizmas. Vilnius, 1977. P. 282–309.
23. Žilionis J. Lietuvos pedagogai apie auklėjimą 1918–1940 m. Vilnius, 1990.